

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ АГРАРНОГО СЕКТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

З'ясовано сутність, основні форми прояву та причини соціальних та економічних суперечностей аграрного сектору сучасної України. Визначено специфіку суперечностей аграрного сектору економіки України.

Ключові слова: суперечності, аграрний сектор, агрохолдинги, господарства населення, держава.

SHULGA O.

SHEE «Kiev national economic university named after Vadym Hetman»

THE SYSTEM OF ECONOMIC AND SOCIAL CONTRADICTIONS AGRICULTURAL SECTOR OF MODERN UKRAINE

The specifics and main forms of economic and social contradictions of modern agricultural sector of Ukraine. The main manifestations of economic contradictions of the agrarian sector of Ukraine: intensifying recession processes in agriculture; commodity, investment and food crisis; the emergence of intermediaries; the substantial price disparity between agriculture and other sectors of agriculture; bimodel structure of agriculture; the contradiction between the desire to preserve a command control system and the objective need for the formation of a market model of government regulation; between the state-initiated market reforms and the state, which hinders the process, and so on. The main manifestations of social contradictions in the system of agrarian relations are: growth of the real and hidden unemployment in rural areas; strengthening migration; depopulation; demographic crisis and settlement; reduction of human capital in rural areas; deterioration of living standards and welfare of farmers; Food poverty in rural areas; low level of support for agrarian transformations carried out by farmers and others. Specificity contradictions in Ukraine: first, the formation bimodel structure of agriculture; Secondly, the presence in the agricultural sector in the various structures of dominance of small-scale structure (subsidiary); Thirdly, in the agricultural sector in Ukraine there are forms of management that are inherent in countries with economies in transition; Fourth, as the prevalence of small-scale (peasant) production, the main economic contradiction is the contradiction of private ownership and use of land and the main social contradiction is the contradiction between farmers (landowners) and capitalists (current holder of the land); Fifthly, the main social contradictions include contradictions caused social division of labor, between town and country, between people mental and physical labor, between people management and executive work; Sixth, incomplete untimely to resolve contradictions in the system of agrarian relations, which caused withdrawal of the state from their conscious decision, the revaluation component of economic reform and the underestimation of the social and environmental components of market transformation of economy of Ukraine due to agriculture, farmers and villages and so on.

Keywords: contradictions, agricultural sector, agricultural holdings, farms, state.

Вступ

Зважаючи на значні перспективи капіталізації аграрного сектору та прогнозоване довгострокове підвищення попиту на світових ринках аграрної продукції, вітчизняний аграрний сектор може стати «локомотивом» модернізації всієї економіки країни. Однак, на сьогодні його подальший прогресивний розвиток гальмується нерозв'язаними суперечностями в системі аграрних відносин. Це обумовлює необхідність дослідження суперечностей розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки та з'ясування основних форм їх прояву на сучасному етапі, що дозволить визначити причини затяжного трансформаційного спаду та шляхи його подолання.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Значний внесок у дослідження суперечностей суспільних систем зробили такі вчені, як Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук, О. М. Москаленко, С. В. Мочерний, А. А. Чухно і ін. З'ясуванню окремих аспектів розвитку аграрного сектору України присвячені праці В. Г. Андрійчука, П. І. Гайдуцького, О. М. Бородіної, М. Я. Дем'яненка, О. М. Загурського, Є. М. Кирилюка, О. М. Могильного, В. В. Юрчишина та ін. Однак, на сьогодні відсутній комплексний глибокий аналіз системи соціальних та економічних суперечностей аграрного сектору сучасної України на концептуальній основі виявлення і врахування причин його кризового стану.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – з'ясувати специфіку та основні форми прояву економічних та соціальних суперечностей аграрного сектору сучасної України. При дослідженні соціальних та економічних суперечностей в системі аграрних відносин були використані діалектичний підхід, системний підхід, єдність логічного та історичного підходів, методи узагальнення, індукції і дедукції, аналізу і синтезу тощо.

Виклад основного матеріалу

В Україні, зазвичай, виділяють два етапи аграрної реформи: до виходу Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. і після його виходу. На першому етапі проводилася реорганізація колгоспів та радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) та відбувалося формування фермерських господарств. На цьому етапі реформи проходили повільно, непослідовно, значною мірою у зв'язку із недосконалістю законодавчої

бази та відсутністю дієвих організаційних механізмів. На другому етапі аграрної реформи було активізовано проведення інституційних реформ та формування ринкової інфраструктури. Саме на цьому етапі вийшов Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку» та було прийнято Закон «Про зерно та ринок зерна в Україні», яким було законодавчо визначено механізм заставних закупівель зерна й інтервенційних операцій на ринку зерна. Такі запізнілі заходи негативно позначилися на відносинах сільськогосподарських товаровиробників з I та III сферами АПК, оскільки на той час в Україні було фактично завершено приватизацію переробних, агросервісних та будівельних підприємств, яка була розпочата у 1993 р. відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі».

У результаті проведення земельної реформи держава втратила монопольне право на землю, відбувся перерозподіл земель за формами власності. Якщо на початок 1992 року земельний фонд України повністю перебував у державній власності, то на 01.01.2010 року частка державної власності становила 48,5%, приватної – 51,4% і колективної – 0,1%. Особливо значні зміни відбулися внаслідок приватизації сільськогосподарських угідь. Понад дві третини їх площі нині перебуває у приватній власності громадян і юридичних осіб. Із загальної площі сільськогосподарських угідь недержавних сільськогосподарських підприємств 27,5 млн га (91%) розпайовано серед членів цих підприємств та пенсіонерів. За результатами паювання 6,9 млн громадян України набули право на земельну частку (пай), з яких 6,5 млн (95,4%) замінили сертифікати на державні акти на право власності на земельну ділянку.

На початок 2014 року із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2% припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,4% – громадян, 10,9 – землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5% – на інших користувачів. Землевласниками було взято в оренду 17,4 млн. га та укладено 4,75 млн. договорів оренди, з яких 4,6% – на 1-3 роки, 38,7% – на 4-5 років, 42,7% – на 6-10 років, 14% – на 10 і більше років [5, с. 25]. Тобто, як бачимо, сільськогосподарські підприємства ведуть виробництво на умовах оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв) шляхом укладення договорів оренди на різний термін, однак при стабільній тенденції до подовження строків оренди. Крім того, у сільськогосподарських підприємствах останніми роками спостерігається скорочення частки сільськогосподарської продукції, виданої пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток). Однак розмір орендної плати залишається низьким. У 2012 році в середньому він становив 2,6%, що нижче встановленого державою мінімального рівня [5, с. 25].

У результаті структурної реформи у аграрному секторі України нині функціонують три соціально-економічні уклади: 1) особисті селянські і фермерські господарства, 2) переважно багатогалузеві сільськогосподарські підприємства і 3) вузькоспеціалізовані, високотоварні агрохолдинги. У цілому в аграрному секторі функціонує понад 45 тис. підприємств, серед яких переважаючою організаційно-правовою формою є фермерські господарства (ФГ), які становлять 71,2% усіх суб'єктів господарювання у цьому секторі [11, с. 49]. Проте кількість фермерських господарств протягом останніх років зменшується. У власності та користуванні ФГ знаходиться 4,3 млн га сільгоспугідь, із яких 4,2 млн га ріллі. На одне фермерське господарство припадає 134,5 га сільськогосподарських угідь. Їх частка у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва становить 7,9%, у т. ч. по продукції рослинництва – 10,4%, а по продукції тваринництва – 1,9%. Тобто вони спеціалізуються переважно на вирощуванні рослинницької продукції, в якій домінують такі культури, як просо, гречка, ячмінь, соняшник, соя і ріпак. [11, с. 152-155].

Потенційними суб'єктами сільськогосподарського виробництва є особисті селянські господарства (ОСГ), яких нараховується понад 4,1 млн одиниць. Приблизно 20% ОСГ в Україні відповідають світовим критеріям належності до виробників товарної сільськогосподарської продукції та фактично є сімейними фермерськими господарствами [3, с. 10]. У користуванні ОСГ знаходиться 6,3 млн. га. 2,9 млн. особистих селянських господарств утримують сільськогосподарських тварин, а 0,3 млн. – мають у приватній власності сільськогосподарську техніку. Середній розмір земельної ділянки, яку вони використовують становить, – 1,54 га. Їх частка у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва становить 44,9%, у т. ч. по продукції рослинництва – 40,9%, по продукції тваринництва – 54,5%. Однак кількість корів і свиней, які припадають на одне таке господарство, останніми роками зменшується. Це пов'язане з низькою купівельною спроможністю населення та підвищенням цін на корма для худоби [11, с. 45; 11, с. 55]. ОСГ виробляють 97,8% картоплі, 86,1% овочів, 80,9% плодів і ягід, майже 80% молока, понад 75% яловичини і близько 60% свинини [11]. Таким чином, як бачимо, особисті селянські господарства і до нині виступають стабілізуючою ланкою господарювання, яка не лише забезпечує продовольчу безпеку держави, але й формує доходи сільського населення.

Сьогодні можна говорити, що серед ОСГ формується контингент господарств, здатних поповнити фермерський уклад. Зокрема, посилюються процеси диференціації господарств населення за наявністю людських, земельних, біологічних (худоба і птиця), технічних ресурсів та рівнем надходжень від продажу продукції. Наслідком цього є зростання часток господарств, які, з одного боку, нагромаджують ресурси і виробляють переважно товарну продукцію, а з іншого – виробляють продукцію лише для власного споживання. При цьому частка господарств, які займають проміжне становище, – зменшується.

Людський чинник розвитку ОСГ нині загалом послаблюється. Відбувається це насамперед за рахунок зменшення кількості сільських домогосподарств та погіршення вікової структури їх членів.

Зокрема, відбувається зменшення частки молоді (осіб віком 18-29 років) та зростання частки осіб пенсійного і зрілого віку. Про погіршення трудоворесурсної забезпеченості господарств населення свідчить і розподіл сільських домогосподарств залежно від кількості осіб у їх складі. Понад 50% господарств населення, які функціонують у сільській місцевості, складаються з 1-2 членів, серед яких переважають особи старше працездатного віку. Також встановлено, що найбільші обсяги товарної сільськогосподарської продукції виробляються в домогосподарствах різновікового складу та тих, що складаються з осіб середнього віку; найменші – в господарствах пенсіонерів і молодіжних без дітей; молодіжні господарства з дітьми займають проміжну між ними позицію.

Крім того, має місце тенденція до зосередження земельних ресурсів населення у групі господарств розміром землекористування понад 1 га: зростає частка господарств, які мають земельні ділянки загальним розміром більше 1 га, і збільшується загальна площа їх землекористування. Деяко збільшується й частка домогосподарств з найменшими (до 0,25 га) земельними ділянками, тобто відбувається поляризація господарств населення за розміром використовуваних ними земель. Розмір землекористування є непрямою характеристикою того, якого спрямування дане домогосподарство. Вважається, наприклад, що ділянки площею 1 га достатньо для виробництва сільськогосподарської продукції з метою продовольчого самозабезпечення сім'ї із 4 осіб; більший розмір землекористування свідчить про можливість виробляти товарну продукцію.

Процес диференціації господарств населення спостерігається і щодо виробництва ними тваринницької продукції. В останні роки дедалі більша частина домогосподарств відмовляється від утримання тварин. Позбуваються тварин насамперед домогосподарства, що складаються з осіб пенсійного віку, та ті, яким особливо обтяжливо чи невігдно утримувати худобу. Основна частка поголів'я худоби і птиці, припадає на домогосподарства з площею землекористування понад 1 га. Крім того, господарства з площею землекористування понад 1 га краще, ніж решта, забезпечені й технічними засобами. Аналіз сільських домогосподарств за рівнем доходу від реалізації сільськогосподарської продукції свідчить, з одного боку, про зростання прошарку господарств населення з товарним спрямуванням виробництва, з іншого боку, збільшується і частка господарств суто споживчого спрямування.

Щодо корпоративного сектору в аграрному секторі України, то він почав формуватися ще у кінці минулого століття, проте інтенсифікувалися ці процеси після 2004 р. Сьогодні сформувався потужний сектор надвеликих структур, які мають сотні тисяч гектарів підконтрольних сільськогосподарських угідь, високий рівень капіталізації і централізації управління, високоефективну ринкову владу. Тобто для них характерні концентрація землі і вертикальна інтеграція виробництва. Вони діють виключно як бізнесові структури, основна мета яких полягає у примноженні власного капіталу. Їх поширення в аграрному секторі призвело до скорочення земель під кормовими культурами, ліквідації неприбуткових підрозділів сільськогосподарських підприємств, скорочення зайнятих у сільськогосподарському виробництві, порушення сівозмін, деградації сільськогосподарських земель. Для роботи з сучасними технологіями їм потрібні спеціалісти широкої кваліфікації, яких серед місцевих сільських жителів мало. Часто такі працівники проживають у найближчих міських поселеннях.

Виділяють такі особливості функціонування агрохолдингів в аграрному секторі економіки: вертикальна інтеграція у формі інтеграції власності; концентрація значного земельного банку; використання земельного банку переважно на орендній основі; висока економічна ефективність за результатами фінансово-господарської діяльності; ключовою спеціалізацією є рослинництво; за рівнем масштабності та територіальної розосередженості, вони є міжрегіональними (присутні майже у всіх областях України); реєстрація агрохолдингів в офшорах за участю українського капіталу, дозволяє їм забезпечити пільгові умови оподаткування; додатковими напрямками діяльності агрохолдингів виступають дистрибуція сільгосптехніки, добрив і засобів захисту рослин; наявність значного диверсифікованого кредитного портфеля у більшості агрохолдингів в Україні відбувається переважно за рахунок залучення міжнародних кредитних ресурсів тощо [12, с. 111].

У 2010 році в Україні функціонувало близько 60 корпорацій холдингового типу, які контролювали майже 4 млн. га сільгоспугідь, а на початок 2014 року – їх вже нараховувалося до 140. Вони поглинули понад 6 тис. сільськогосподарських підприємств (а це майже 40% від їх загальної кількості) та 7,8 млн. га сільськогосподарських угідь (це 38% усіх оброблюваних площ сільськогосподарськими підприємствами). Застосування ними високоефективних систем обробітку ґрунту веде до зростання безробіття на селі. Кількість зайнятих у таких корпораціях коливається залежно від регіону від 2 до 5 осіб на 100 га сільськогосподарських угідь. Аграрні корпорації забезпечують зайнятість лише 1/5 частини працездатного сільського населення, що вказує на їх низьку соціальну ефективність. Ними виробляється і реалізується приблизно 50% обсягів озимої пшениці, більше половини кукурудзи, ріпаку, третина соняшнику, понад 80% м'яса птиці [5, с. 30-31; 5, с. 38].

Тобто сьогодні можна говорити про те, що в Україні склалася бімодельна структура сільського господарства: паралельно розвиваються велике товарне виробництво на базі реорганізованих КСП та дрібнотоварне виробництво в особистих селянських і невеликих фермерських господарствах. Першу модель можна назвати індустріальною, а другу – традиційною [13, с. 9]. Крім того, аграрний бізнес в Україні стає

все більш вузькоспеціалізованим та диференційованим за розмірами. Прослідковується тенденція до концентрації земель у користуванні все меншої кількості господарюючих суб'єктів.

За період реформування аграрного сектору економіки обсяги виробництва сільськогосподарської продукції поки що не досягли рівня 1990 року. Станом на 2015 рік обсяг виробництва досяг лише 88,2% відповідного показника 1990 року. Причому обсяги валового виробництва продукції рослинництва і тваринництва у 2015 році становили – відповідно 121% і 53,7% до рівня 1990 року. Також потрібно відмітити, що за роки реформування питома вага продукції сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі валової продукції знизилася до 55,1%, а частка господарств населення зросла до 44,9% [11, с. 45; 11, с. 39-41]. Відбулися зміни і у структурі посівних площ сільськогосподарських підприємств. Як у цілому по Україні, так і в природно-економічних зонах частка зернових і технічних культур зросла (до 54,8% та 31% відповідно), а кормових культур – різко зменшилась (майже у 4 рази, до 7,4%) [11, с. 70]. Аналогічно і в тваринництві, де через низьку купівельну спроможність населення, виробники значною мірою перепрофілювались на вирощування птиці, м'ясо якої для покупця є дешевшим від свинини чи яловичини. До того ж тваринництво в Україні стало більш висококонцентрованим. Зокрема, 97 із 1,9 тис. підприємств виробляють 78% продукції свинарства, 24 із 321 – 89% м'яса птиці, 14 із 180 – 66% яєць [6, с. 8]. На сьогодні економічно не вигідна сільгоспідприємствам продукція перемістилася в господарства населення. Саме в господарствах населення нині зосереджена більша частина поголів'я худоби та птиці.

У зв'язку з великим диспаритетом цін, високими цінами на матеріально-технічні засоби для сільського господарства та низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва застосування мінеральних добрив у галузі не відповідає вимогам землеробства. Спостерігається диспропорція у співвідношенні між основними елементами живлення (M:P205:K20). У зв'язку із скороченням поголів'я у тваринництві знизилася внесення органічних добрив. За останні роки воно залишається на мінімальному рівні – у середньому 0,5 т на 1 га посівної площі за необхідних близько 8 т [5, с. 32]. У результаті щорічні витрати поживних речовин ґрунту на формування урожаю у 5 разів перевищують обсяги їх надходження.

Аналіз стану сільськогосподарського землекористування свідчить про зростаючі темпи деградації ґрунтового покриву та погіршення екологічної ситуації через забруднення важкими металами, радіонуклідами, пестицидами, хімічними сполуками та іншими небезпечними речовинами, поширення ерозійних процесів, зниження вмісту гумусу, збільшення площ кислих і засолених ґрунтів. Погіршення екологічного стану земель неминуче призводить до зниження якості продукції та її екологічної безпеки. Однак, незважаючи на погіршення екологічного стану земель, кошти на виконання робіт з охорони земель та будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, починаючи з 2009 року, практично не виділяються.

У трансформаційний період погіршувався доступ сільських жителів до соціально-культурних послуг. Відбувалося скорочення закладів соціальної сфери. Найвищими темпами згорталася мережа дитячих дошкільних установ, кількість шкіл та медичних установ, і ця тенденція посилюється. Офіційно все пояснюється зменшенням чисельності дітей шкільного віку і необхідністю поліпшення якості освіти. Так, на початку 2014 року порівняно з 2005 роком зменшилась кількість на 11,7% шкіл, на 29,8% лікарень. 55,6 % сільських населених пунктів не мають шкіл, 66% – дитячих дошкільних закладів, 27% лікувальних закладів і пересувного обслуговування, 99,3% – будинків побуту, 30,1% – торговельних закладів, 42,3% клубів і будинків культури. Значна частина будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знаходиться в аварійному стані [10, с. 59]. Однак останнім часом спостерігається деяке поліпшення доступу сільського населення до суспільних благ за рахунок господарств корпоративного спрямування.

Основними причинами зменшення кількості об'єктів соціальної інфраструктури на селі є: звільнення сільськогосподарських підприємств від утримання власних об'єктів соціально-культурного призначення та участі в їхньому будівництві; неспроможність місцевих бюджетів забезпечити належне фінансування установ і організацій соціальної сфери, які перебувають на їхньому утриманні; низький платоспроможний попит населення на платні послуги.

У незадовільному стані знаходиться благоустрій сільського житлового фонду. В обстежених 10,6 тис. населених пунктів (39,1%) усі квартири не мали центрального опалення, 40,4% – водопроводу, 43,1% – каналізації, 45,4% – природного газу. Як наслідок села спустошуються і знелюднюються. Тільки з 2005 року кількість сільських населених пунктів зменшилася на 962 одиниці, а в 369-ти відсутнє населення [10, с. 59-60]. Щодо обсягів житлового будівництва на селі, то у 1990-ті роки вони значно зменшилися, а на сьогодні будівництво житла почало поступово зростати. Однак характерною особливістю сучасного житлового будівництва у сільській місцевості є його величезна асиметричність: у периферійних селах і районах житло майже не будується, а навколо великих міст і в рекреаційних зонах воно зводиться у великій кількості будівельними компаніями з метою вигідного продажу.

Особливість демографічного стану сільських населених пунктів полягає в поєднанні масштабів депопуляції з прогресуючим старінням сільського населення та погіршенням інших якісних показників. Спостерігається постійне зменшення кількості сільських жителів та посилення інтенсивності цього процесу. Якщо протягом 1990-2001 рр. кількість жителів села щорічно зменшувалася в межах 100 тис. осіб, то починаючи з 2003 року – близько 200 тис. осіб в рік. Тобто темпи зменшення чисельності сільського населення за останнє десятиріччя порівняно з попереднім збільшилися майже удвічі.

Динаміка вікової структури сільського населення свідчить про зменшення частки осіб у віці молодшому за працездатний. Сьогодні серед мешканців села майже кожний третій є пенсіонером. Для сільських територій притаманний високий рівень демографічного старіння, який супроводжується зростанням демографічного навантаження осіб дітородного (фертильного) віку – 15-49 років.

Основною зниження загального коефіцієнта народжуваності в селах є недостатній рівень оплати праці і доходів сільського населення для економічного забезпечення його відтворення, часто відсутність об'єктів прикладання праці, відсутність в селах об'єктів соціальної інфраструктури. Оплата праці в аграрному секторі найнижча серед усіх галузей національної економіки (у 2015 році вона становила 74,8% середньої номінальної заробітної плати в цілому по країні) [11, с. 32], тому її рівень не забезпечує не тільки утримання й виховання дітей, але і відновлення робочої сили самих сільськогосподарських працівників. Згідно з даними вибіркового обстеження умов життя, 34,1% сільських домогосподарств постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування, а 4,3% не змогли забезпечити собі навіть достатнє харчування. Останні роки близько 1/5 частини сільського населення має середньодушові еквівалентні грошові місячні доходи, нижчі від прожиткового мінімуму [5, с. 40]. За таких умов рівень народжуваності у селах набув кризового характеру, рідкістю стають сім'ї з двома дітьми.

Однак головною соціальною проблемою, що виникла в результаті аграрних трансформацій, є реальне та приховане безробіття. Кількість зайнятих останніми роками скорочується як в сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення. У 2013 році статус зареєстрованого безробітного одержало 615,5 тис. осіб з поміж сільських мешканців (а це 40% усіх безробітних, які перебували на обліку). Кількість вакансій для таких безробітних є обмеженою. Якщо в середньому по країні на одне вільне робоче місце претендувало 10 осіб, то серед працівників сільського господарства – 53 особи [5, с. 39]. Безробіття на селі охоплює не лише людей із низьким рівнем освіти або її відсутністю, але й достатньо освічених осіб. У числі безробітних сільських жителів 2/3 – це фахівці, службовці. У результаті незадовільних умов прикладання праці і зростання безробіття на селі спостерігається зростання рівня трудової міграції. Понад третина сільських жителів працює у містах та інших поселеннях. Значна частина виїздить на заробітки за кордон. Як наслідок зменшується народжуваність. Вже сьогодні депопуляція і знелюднення сіл набули ознак демографічної та поселенської кризи.

Зростання останніми роками номінальних доходів селян не зменшило диференціації сільських жителів за рівнем добробуту. За офіційними даними, різниця в доходах 10% найбільше та найменше забезпеченого населення у 2010 р. досягала 4,6 разу, і цей показник залишався майже стабільним упродовж останніх п'яти років. Низький рівень доходів селян негативно позначається на їхньому продовольчому забезпеченні. Основну частину калорій вони отримують від продукції рослинного походження. Лише близько 25% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження. За більшістю основних видів продовольства фактичне споживання не досягає рівня раціональних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я. Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалося стосовно плодів, ягід і винограду, молока і молокопродуктів, м'яса і м'ясопродуктів, риби та рибопродуктів. Лише за хлібом, картоплею і олією фактичне споживання протягом періоду ринкових трансформацій зазвичай перевищує раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування.

Отже, соціальні наслідки структурних змін на селі виявилися переважно негативними. Головною причиною цього стали фетишизація економічної складової та ігнорування соціальної складової аграрних трансформацій, а саме: забезпечення працевлаштування, певного рівня доходів і соціального захисту селян їхнього доступу до споживчих благ і послуг тощо. Ліквідація попередньої схеми підтримки розвитку соціальної інфраструктури на селі не супроводжувалася формуванням нової інституційної системи його соціоекономічного розвитку.

Висновки

Основні форми прояву економічних суперечностей аграрного сектору України: інтенсифікація рецесійних процесів у сільському господарстві (зросла кількість необроблюваних приватизованих земельних паїв); виснаження агрохолдингами значних земельних площ комерційно привабливими культурами (соняшник, ріпак тощо); товарна, інвестиційна і продовольча криза; поява посередницьких структур; наявність значного диспаритету цін між сільським господарством та іншими сферами АПК; бімодельна структура сільського господарства; поєднання господарського механізму адміністративно-командної економічної системи з елементами ринкового регулювання сільськогосподарських підприємств; між прагненням до збереження адміністративно-командної системи управління та об'єктивною потребою у формуванні ринкової моделі державного регулювання; між державою-ініціатором ринкових реформ і державою, яка стримує цей процес; між посиленням влади у руках суб'єктів з рентоорієнтованою поведінкою щодо розподілу ресурсів і необхідністю формування товарних ринків; між утворенням монопольних ніш у I та III сферах АПК та запровадженням інституту антимонопольного регулювання тощо. Основними проявами соціальних суперечностей в системі аграрних відносин є: зростання рівня реального і прихованого безробіття на селі; посилення міграційних процесів; депопуляція; демографічна і поселенська криза; зниження людського капіталу на селі; погіршення рівня життя і добробуту селян; продовольча

бідність на селі; невисокий рівень підтримки здійснюваних аграрних трансформацій з боку селян; суперечність між потребою в сучасній економічній культурі ринкового типу та неготовністю селян до виявлення на практиці саме таких якостей тощо.

Специфіка суперечностей в Україні: по-перше, формування бімодельної структури сільського господарства (велике товарне виробництво на базі новоутворених сільськогосподарських підприємств та дрібнотоварне виробництво господарств населення та невеликих фермерських господарств); по-друге, наявність в аграрному секторі різних укладів при домінуванні дрібнотоварного укладу (селянського), що обумовлює певні суспільні суперечності; по-третє, в аграрному секторі України мають місце форми господарювання, які властиві країнам з перехідною економікою (сільськогосподарські підприємства, фермерські і селянські господарства), та їх основні суб'єкти – капіталіст, володілець і найманий працівник; по-четверте, в міру переважання дрібнотоварного (селянського) виробництва, основною економічною суперечністю є суперечність приватного землеволодіння і землекористування, а основною соціальною суперечністю є суперечність між селянами (власниками землі) і капіталістами (фактичними володільцями землі); по-п'яте, головним соціальним антагонізмом в перехідний період є антагонізм між селянами і капіталістами; по-шосте, до головних соціальних суперечностей в перехідний період слід віднести суперечності, обумовлені суспільним поділом праці: між містом і селом, між людьми розумової і фізичної праці, між людьми управлінської і виконавчої праці; по-сьоме, несвоєчасність на неповнота розв'язання суперечностей в системі аграрних відносин, які спричинені самоусуненням держави від свідомого їх розв'язання, переоцінкою економічної складової реформ та недооцінкою соціальної та екологічної складових, проведенням ринкових трансформацій економіки України за рахунок сільського господарства, селян і села; по-восьме, диференціація і комерціалізація господарств населення (наявність господарств товарного, споживчого і змішаного спрямування) тощо.

Література

1. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : монографія / [О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер та ін.] ; за ред. О. В. Шубравської ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 496 с.
2. Кириленко І. Г. Структурні реформи в аграрному секторі України / І. Г. Кириленко, В. Є. Івченко, В. В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С. 15-29.
3. Кириленко І. Г. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії / І. Г. Кириленко, В. Є. Івченко // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 5-11.
4. Коваль О. М. Розвиток ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки в Україні : монографія / О. М. Коваль. – К. : Четверта хвиля, 2014. – 286 с.
5. Концептуальні засади соціально-економічного розвитку сільських територій / [Бородіна О. М., Заяць Т. А., Куценко В. І. та ін.] ; за наук. ред. Я. В. Остафійчука ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Нац-ї академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 48 с.
6. Лупенко Ю. О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Ю. О. Лупенко, Л. Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 5-17.
7. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
8. Онегіна В. М. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС / В. М. Онегіна, Н. В. Шибаєва // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 18-24.
9. Пасхавер Б. Й. Антикризові можливості агропродовольчого комплексу / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 11-21.
10. Рябокони В. П. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій / В. П. Рябокони, Л. А. Рарок // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 56-65.
11. Сільське господарство України : стат. зб. за 2015 рік / [під заг. кер. О. М. Прокопенка]. – К. : Держкомстат України, 2016. – 360 с.
12. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.] ; за ред. О. М. Бородіної; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 320 с.
13. Чорна І. О. Соціально-економічний розвиток села: нариси формування та перспективи : монографія / [І. О. Чорна та ін.] ; за ред. Д. М. Ядранського. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 186 с.
14. Щурик М. В. Суперечності власності у вітчизняному секторі аграрної економіки / М. В. Щурик // Економіка та інноваційний розвиток національного господарства. – 2013. – № 6. – С. 11-15.

Надійшла 07.03.2017; рецензент: д. е. н. Зайцев Ю. К.